

minulim vremenima. Problematika koncepcije nad prošlošću na Balkanu je posljednje stoljeće i po višenacionalni problem. Međutim, čini se da smo svjedoci jednog novog vremena, jednih novih historiografija koje za cilj imaju plemeniti ideal očistiti prošlost od modernih naslaga. Božidar Šekularac nastoji promatrati prošlost Zete u doba Balšića sa stanovišta moderne crnogorske medievistike. Ova je knjiga plod

proučavanja prošlosti jednog naroda čiji je autor pripadnik, te ujedno predstavlja analizu ove epohe u njenom najglomaznijem obimu. Upoređujući svoja zapažanja sa postojećim mišljenjima autor na mnogim mjestima nudi izijenjenu i revidiranu historiju jedne prošlosti.

Enes Dedić

Edin Hajdarpašić, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans 1840-1914* (Čija Bosna? Nacionalizam i politička imaginacija na Balkanu 1840-1914), Ithaca, New York: Cornell University Press, 2015.

Unatoč skromno formuliranom naslovu, ovo je zadivljujuće uspješna knjiga - i kao empirijska studija i kao doprinos razumijevanju modernih nacionalnih pokreta u svijetu. Edin Hajdarpašić na temelju empirijskog istraživanja izvodi fascinantan revizionistički narativ nacionalnih pokreta u devetnaestom stoljeću u središnjim zemljama bivše Jugoslavije. Nadalje, on nam nudi sveobuhvatnu rekonceptualizaciju modernih nacionalnih pokreta, i to sa globalnim implikacijama. Njegov rad svjedoči o godinama iscrpnog istraživanja, dubokog promišljanja i ikonoklastične spremnosti na propitivanje široko rasprostranjenih pretpostavki sadržanih u prethodnim radovima.

Ovaj rad nije ni studija identiteta niti nacionalnih lojalnosti, mada može duboko utjecati na buduće proučavanje tih tema. Neposredni predmet Hajdarpašićevog interesa su opipljivi, provjerljivi fenomeni nacionalnih pokreta, pogotovo aktivisti koji su ih predvodili i ideje koje su zagovarali.

On uranja u trnoviti gustiš tog podzemnog historijskog busenja kako bi istražio zajednička porijekla i sličnosti između pokreta u tom regionu i njihove bremenite odnose tokom vremena. Posvećujući dužnu pažnju srpskim, hrvatskim, muslimanskim i jugoslovenskim nacionalnim projektima u devetnaestom stoljeću, on razmatra i one kratkotrajnije pokrete koji su prihvatili ilirske, južnoslavenske, osmanske i habsburške ideale.

Hajdarpašić velikodušno odaje priznanje postojećim radovima na ovu temu, ali iskazuje sumnju u pretpostavke koje stoje iza mnogih tih studija. On zapaža tendenciju naučnika da nacionalne pokrete tretiraju kao linearno, sekvencionalno napredovanje kroz jasno definirane faze razvoja. Takvi narativi obično počinju opisivanjem temeljnog rada usmenih intelektualaca, ratnika-junaka i političara, vizionara. Potom se „budi“ nacija, kako njeni pripadnici otkrivaju svoj davno zakopani zajednički kulturni identitet, a aktivisti mobiliziraju

mase radi postizanja ciljeva koje su do tada njihovi ugnjetači gušili. Taj pokret, ako je uspješan, potom kulminira u konačnom, trijumfalnom ostvarenju vijekovnih nacionalnih snova: nacija je potpuno formirana, njeni lideri su uspostavili državu, a njeno stanovništvo živi na potpuno sigurnoj, jasno definiranoj teritoriji.

Nasuprot tom urednom, teleološkom prikazivanju nacionalnih pokreta, Hajdarpašić ih karakterizira kao nepredvidljive, turbulentne, u stalnoj mijeni i beskonačno nedefinirane. Oni znaju napredovati i povlačiti se, mijenjati se i prilagođavati, a vrhunac dostižu konačnim ostvarenjem svih svojih ciljeva. Nacionalni aktivisti, nikad zadovoljni vlastitim uspjesima, obično potom proizvode nove kulturalne forme i proširuju svoje teritorijalne zahtjeve u ime nacije.

Kako to i priliči nekom ko ne vjeruje u teleološke progresije, Hajdarpašić organizira svoj rad tematski, umjesto hronološki. Prvo i drugo poglavlje bave se sveprisutnim tropima „nacije“ i „stradanja“, pri čemu autor oba ova pojma definira kao temeljne, mada vječito sporne premise svakog nacionalnog pokreta u regionu. Treće se poglavlje bavi strategijama organiziranja koje obično provode nacionalni aktivisti, dok se četvrto poglavlje bavi ulogom mladih u nacionalnim pokretima. Peto poglavlje razmatra nastojanja da se promovira osmanski i habsburški patriotizam, dva pokreta koja su - zajedno sa svojim carstvima-sponzorima - nestala u kataklizmi Prvog svjetskog rata. Zaključno poglavlje, pod naslovom „Epilog“, nudi opće zaključke o karakteru nacionalnih pokreta te elaborira dva ključna koncepta „brata/drugoga“ i „utemeljene teorije“ kako bi se naglasio paradoksalno dualistički i kompleksni i promjenjivi karakter nacionalnih pokreta.

Teritorija i narodi Bosne i Hercegovine u samom su središtu ove knjige. Do 1878. godine, ova su područja bila osmanske pokrajine stiješnjene između rastuće države Srbije - na istoku, i Hrvatske, pod vlašću Habsburga - na zapadu i sjeveru. Hajdarpašić pokazuje kako nacionalni aktivisti gledaju na Bosnu i Hercegovinu sasvim različito u različitim vremenima. U prvim godinama perioda koji obuhvata ova studija, aktivisti u susjednim zemljama znaju malo o tim krajevima pod vlašću Osmanlija, koji im postaju predmet fascinacije, žudnje i, vremenom, istraživanja. Istaknuti etnolog i filolog Vuk Karadžić u svom se radu usredsredio na narod, običaje, zemlju i jezik Hercegovine, regije koju je uveliko dokumentirao, mada je nikad nije posjetio. I u Srbiji i u Hrvatskoj nacionalni aktivisti su potom prihvatili jezik koji se u tom kraju govori kao temelj za standardizaciju svojih jezika. I jedni i drugi nastojali su predstaviti Južne Slavene Bosne i Hercegovine kao podjarmljenu masu izloženu stalnom stradanju. Nasuprot tome, oni demoniziraju elite Osmanskog carstva, etikitirajući ih kao „Turke“, što je bio pogrdni izraz koji će odjeka naći i u narednih 150 godina i koji je nabijen nacionalističkim tvrdnjama da je islam bijedna vjera, a da su muslimani inherentno fanatični i surovi.

Sredinom devetnaestog stoljeća, srpski i hrvatski aktivisti bili su skloni gledati na Bosance uglavnom kao na Južne Slavene sa tri različite vjere, čime su odbacivali njihove religijske distinkcije kao osnov za utvrđivanje nacionalne pripadnosti. Ali, kako su etnografi i patriotski nastrojani naučnici sticali i proizvodili sve više spoznaja o tim krajevima, raslo je rivalstvo između hrvatskih i srpskih aktivista. I Srbi i Hrvati su tvrdili da stanovnici Hercegovine i Bosne pripadaju njihovoj vlastitoj grupi. Haj-

darpašić pokazuje da se njihovo natjecanje intenziviralo nakon 1878. godine, kada je na Berlinskom kongresu Habsburškom carstvu pripala Bosna i Hercegovina (tada već kao jedna administrativna jedinica). Prezir prema Osmanlijama postepeno se pretvarao u antipatiju prema habsburškoj vlasti, koja je svoj grozničavi vrhunac dosegla tokom Balkanskih ratova 1912-1913. godine, uoči Prvog svjetskog rata.

Bilježeći te promjene u nacionalnim programima i aspiracijama, Hajdarpašić osporava konvencionalno progresivno prikazivanje nacionalnih pokreta i sugerira potrebu da se oni rekonceptualiziraju kao dinamični, plodni i veoma prilagodljivi. U njegovoj karakterizaciji, takvi pokreti podstiču ekspanzivnu proizvodnju znanja, dovode do proliferacije kulturalnih formi i povremenog elaboriranja kulturalnih karakteristika kojim se nacija identificira, kao i do revidiranja kriterija kojim se definira za pripadnost nekoj zajednici.

Ovaj rad je utoliko impresivniji stoga što ignorira uobičajene hronološke podjele koje se zasnivaju na ratovima i mirovnim konferencijama (1856, 1878. i 1914. godinu, između ostalih). Hajdarpašić mudro izbjegava utvrđivanje datuma početka bilo kojeg nacionalnog pokreta, svjestan da je svakom od njih prethodio period zajedničkih, spornih ideja i formativnih historijskih događaja. Za nacionalne pokrete on je time učinio ono što su savremeni autori poput Benedicta Andersona i Rogersa Brubackera učinili za etnički identitet: ukazao je na njihov iskonstruirani, izmišljeni i promjenjivi karakter. Okrenuvši posljednju stranicu ove knjige, čitalac se može samo nadati da će Hajdarpašić svoju analizu proširiti kako bi pomogao u tumačenju obnovljenog nacionalizma koji je doveo do rata i ratnih zločina tokom 1990-ih godina.

Robert J. Donia

Kristofer Klark, *Mesečari: Kako je Evropa krenula u rat 1914*
(prijevod Aleksandra Dragosavljević). Smederevo: Heliks, 2014, 600 str.

Prošlogodišnje obilježavanje stogodišnjice izbijanja Prvog svjetskog rata izazvalo je renesansu historiografije, koja se bavi ovom temom. Na sve strane su organizirani naučni skupovi, neki manje a neki više značajni sa naučnog aspekta, organizirane su izložbe, koncerti, a rasprava o uzrocima rata se na kratko vrijeme preslila čak i u političku arenu, kao da je riječ o događajima, koji su se tek nedavno desili i koji će i u budućnosti imati utjecaj na zbivanja.

Najvrijedniji doprinos obilježavanju ovog važnog događaja su sasvim sigurno dali historičari, koji su svojim pisanim djelima pokušali naučnoj i nenaučnoj javnosti ponuditi nešto novo, što je s obzirom na značaj teme zaista bio težak zadatak. U one koji su uspjeli u tim nastojanjima sasvim sigurno se nalazi Christopher Clark, australijski historičar i profesor na Univerzitetu Cambridge u Velikoj Britaniji, čiju knjigu *Mesečari. Kako je Evropa krenula u*